

Nils Holgersson achterna

Een veranderd landschap, een ander perspectief

Tachtig jaar na Nils Holgersson vliegt zijn film-alterego over Zweden. Het Zweedse landschap blijkt na al die tijd niet meer te zijn wat het was. Maar ook het perspectief op ‘literaire vorming’ is niet meer dat van Selma Lagerlöf.

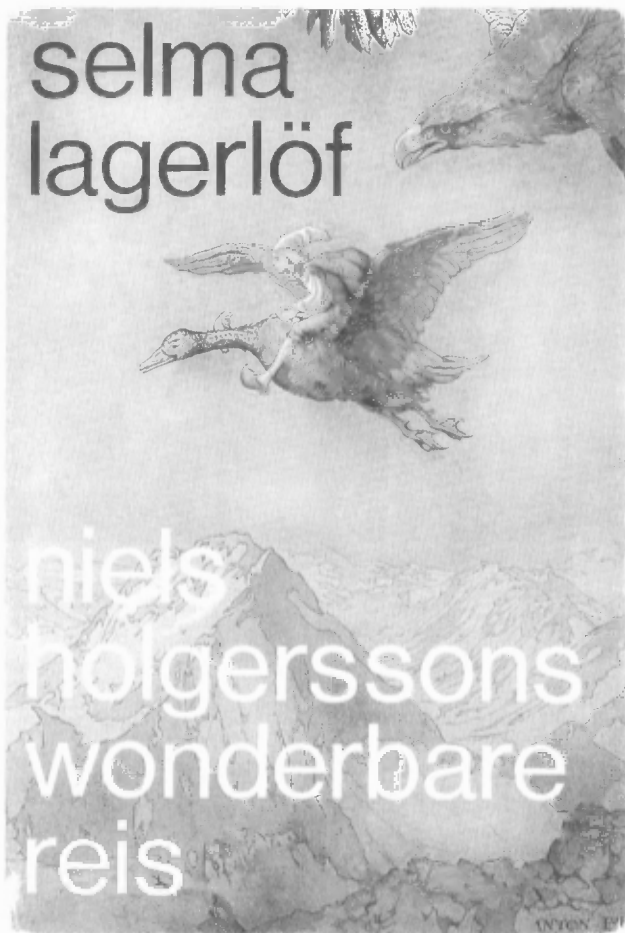
Piet-Hein van de Ven

“Er was eens een jongen, die zo ongeveer veertien jaar oud was, lang en mager en met vlashaar. Hij was eigenlijk een deugniet: hij had ’t meeste plezier in slapen en eten, en verder hield hij van kattenkwaad.” (N,5)¹ Zo begint, in de vertaling van Margaretha Meyboom, de Nederlandse versie van Nils Holgerssons wonderbare reis. Die vertaling heeft inmiddels de twintigste druk bereikt (1997). Selma Lagerlöf’s beroemde kinderboek stamt uit 1907. Ik beschik over een Zweedse druk uit 1957. Hoeveel Zweedse drukken er op dat moment verschenen zijn, wordt niet vermeld: wel dat het verhaal miljoenen lezers heeft geboeid en nog boeit, in tenminste vijfendertig landen. “Donderdag veertien maart wist Nicke nog niet dat hij erop uit zou trekken, zou gaan reizen en beroemd worden. Die ochtend ging hij gewoon naar school. ’s Middags ging hij naar huis, maakte een hot dog en at in zijn eentje, want zijn vader kwam niet opdagen. ’s Avonds speelde hij toneel in de oude fabriek.” (1,5) Zo begint Sven Wernström’s trilogie *De wonderbare reis* (1986), het verhaal over de twaalfjarige, kleine, maar lenige Nicke Svensson die tachtig jaar na Nils over Zweden zou vliegen als hoofdrolspeler in de filmversie van Lagerlöfs verhaal. Ik geloof niet dat er van Wernströms boek vertalingen zijn verschenen. Ik ken ook geen tweede druk, alhoewel

Wernström een bekend en erkend Zweeds schrijver van jeugdboeken is.

Selma Lagerlöf vertelt over de reis van Nils. Over een deugniet die louter kattenkwaad uithaalt, die zich niets aantrekt van kerk en prediking. Tot straf wordt hij veranderd in een kabouter. Nils vliegt driekwart jaar over Zweden met de wilde ganzen mee. Hij verandert van een pestkop die dieren plaagt in een steun en toeverlaat voor kleine en zwakke medeschepselen. Als beloning krijgt hij zijn menselijke gedaante weer terug. Selma gebruikt Nils’ reis over Zweden als een kader waarbinnen ze vertelt over geschiedenis en geografie van Zweden. Het landschap, de stad, het dorp waar Nils overheen vliegt, zijn aanleiding tot het vertellen van een verhaal, van een sage waarin het ontstaan van het landschap, de stad, het dorp wordt beschreven. Het landschap vormt ook het decor waartegen gebeurtenissen uit de Zweedse geschiedenis worden verhaald. Wernström’s boek beschrijft het verhaal van de verfilming. En het verhaal van Nicke, die ook verandert in de driekwart jaar dat de filmopnamen duren. Die periode loopt parallel aan Nils’ reis. Regisseur Janne Frid wil precies Selma’s boek volgen, en de landschappen getrouw naar de seizoenen in het

oorspronkelijke boek in beeld brengen. Ook Nicke’s reis biedt een kader voor geschiedenis en geografie van Zweden. Binnen die overeenkomst zijn er echter grote verschillen. Zo valt het niet mee het Zweden van Selma Lagerlöf te filmen. Het landschap is op een aantal cruciale plekken nogal veranderd, en niet ten goede. Er zijn meer verschillen. Het veranderde landschap vormt in de trilogie van Wernström de sleutel tot een heel ander perspectief op geografie en geschiedenis, maar ook op onderwijs en literaire vorming. Uiteindelijk ontwikkelt Nicke zich dan ook heel anders dan Nils. Wernströms trilogie kan zeker ook worden gekarakteriseerd als een ontwikkelingsroman. Omdat Nicke driekwart jaar met de filmploeg op reis moet, krijgt hij onderweg onderwijs. Dat onderwijs wordt gegeven door Stina, niet alleen de schrijfster van het filmscript maar ook – een prachtige vondst van Wernström – Nicke’s pas opgestapte onderwijzeres. Kort voordat Nicke terwille van de filmopnamen van school werd gehaald, verliet Stina zelf haar school, omdat ze geen zin meer had in verveelde en vervelende leerlingen als bijvoorbeeld Nicke Svensson. Er ontwikkelt zich tussen onderwijzeres en hoofdpersoon een haat-liefdeverhouding, die van wezenlijk belang is voor Nicke’s ontwikkeling, maar ook dient om het andere perspectief op Zweden (land-

schap, geschiedenis, onderwijs) goed te laten uitkomen. In mijn nu volgende fragmenten en analyses geef ik wat voorbeelden van overeenkomsten en verschillen tussen beide boeken, uitgaande van het veranderde landschap.

Veranderd landschap

Een van de meest 'Zweedse' hoofdstukken in Selma's boek is het hoofdstuk over de grote kraanvogeldans op de Kullaberg. De Kullaberg is een schiereiland in het zuidwesten van Zweden, een prachtig natuurgebied, met stijle kloven, zwarte rotspunten, eenzame rotspilaren, zachtglooiende

terrasjes, uitstekende rotsblokken, kleine baaien, statige rotspoorten, reuzenpannen.

"En boven en buiten al die kloven en klippen kruipen en kronkelen zich ranken en takken. Bomen groeien er ook, maar de kracht van de wind is zo groot, dat de boomtakken zich ook in ranken moeten veranderen om op de hellingen te kunnen blijven. Eiken liggen en kruipen over 't veld, terwijl hun bladeren boven hen staan als een dicht gewelf, en laagstammige beuken staan in de spleten als grote loofsten."

Deze wonderlijke bergwanden met de wijde blauwe zee vóór en de schitterende, scherpe lucht boven zich, zijn het, die de Kullaberg zo bekoorlijk voor mensen maken, dat iedere dag grote scharen daarheen trekken, zolang de zomer duurt." (N,57-58)

Dat toerisme, door Lagerlöf aangeduid, heeft zo zijn sporen nagelaten.

Wanneer de helikopter boven de Kullaberg vliegt om opnamen te maken, is dat te merken:

"... en daar, de geweldige rotsrug de Kullaberg die zich recht in zee uitstrekt. Hier heeft de natuur zich kunnen uitleven zonder beperkingen en bossen, heidevelen, mossen, stijle klippen, baaien en grotten op een verrassende manier door elkaar gemengd. Maar toch hebben ook de mensen hun orde geschapen op de Kullaberg, Autowegen, parkeerplaatsen, golfbanen, huizen – tot voorbij de vuurtoren op de punt van het schiereiland. Kåre liet de machine enkele rondjes draaien boven het merkwaardige schiereiland. Hij zei:

- Janne heeft zich voorgenomen alles te filmen op de juiste plek en op de juiste tijd, precies zoals in het boek staat. Maar de plekken zijn veranderd." (1,36)

Deze nog wat neutrale houding tegenover de verandering van het landschap maakt echter op heel wat momenten plaats voor een veel emotioneler reac-

tie. Zo beschrijft Selma Lagerlöf hoe Åsa, het ganzenhoedstertje, en kleine Mads vanuit Småland in midden-Zweden naar Lapland trekken, om hun vader te vertellen dat moeder en broers en zusjes gestorven zijn. Ze hebben niet genoeg geld voor de trein en dus lopen ze en "daar hadden ze geen berouw van, want ze hadden een bijzonder mooie tocht" (N,321). Omdat Nils beide kinderen tegenkomt, zoekt de filmploeg de plek waar Nils hen logischerwijze moest ontmoeten:

"Het geitenravijn was tot voor kort een van de meest woeste gebieden in heel Östergötland, met honderjarige dennenbomen en met klippen en kloven die er nog uitzagen als ideale schuilplaatsen voor rovers in oude tijden. Daar moesten Åse het ganzenhoedstertje en kleine Mads zich met veel moeite een weg doorheen zien te banen. Maar nu was het ravijn kaal gekapt."

Ze stonden met z'n allen stomverbaasd te kijken naar deze vernietiging. Er bestaat geen erger milieumisdrijf dan kaalslag. Hier had een stuk Zweedse natuur gelegen dat hoorde tot het beste en het mooiste van het land. Nu lag de bodem kaal en vervuild en verkracht, en riep de hemel aan in stomme vertwijfeling. Janne Frid gaf de bodem een stem:

Verrekte geldgeile eigenaars en incompetente politici ...!

Maar roepen hielp niet." (1,158)

Nicke begint, na meer van dat soort ervaringen, zich af te vragen wie daar nu verantwoordelijk voor is. Op zeker moment wordt hij geconfronteerd met schoolkinderen die tegen dergelijke milieu-aantasting protesteren. Ze vragen hem mee te doen. Dat doet Nicke. Later ziet hij, vanuit de lucht, waar ze tegen protesteren:

"Net waar het filmen zou moeten beginnen, lag een reusachtige kale heuvel. Het bos was weg. De berg lag daar naakt als een geplukte kip en zag er angstwekkend ellendig uit. Wie had dat gedaan?"

Wie had dat toegestaan? De firma Marma had het gedaan. En het Bosbeheer had het toegestaan. Een firma en een overheidsinstelling. Met dat antwoord zouden de kinderen geen genoeg nemen. Ze wilden geen firma en geen instelling, ze wilden weten welke personen verantwoordelijk waren. Maar mensen die dergelijke besluiten namen in Zweden bleken over een enorm vermogen te beschikken zich onzichtbaar te maken.” (1,290-291) Waar Nils op zijn weg vossen en ratten bestrijdt, kinderen helpt en een adelaar bevrijdt, ontdekt Nicke groter en structureler onrecht. Het kappen van bossen berooft hele dorpen en gebieden van middelen van bestaan. Het gevolg is een trek naar de grote steden – maar ook daar is geen werk. Nicke’s eigen vader is werkloos, en hij ontmoet krakers en milieubeweging en antimilitaristen die het Zweedse overheidsbeleid in twijfel trekken.

Een andere geschiedenis

Nicke leert ook een andere geschiedenis kennen dan de lezers van Nils. Als Nils op het eiland Gotland is, beleeft hij het avontuur van de stad op de bodem van de zee. Selma vertelt over de stad Vineta, die rijker en gelukkiger was dan welke andere stad ook. Maar zoals dat gaat, de inwoners van Vineta werden trots en hoogmoedig en tot straf werd de stad overstroomd door de zee.

- “- Maar de inwoners kunnen niet sterven en ook hun stad kan niet verwoest worden. En eens in de honderd jaar stijgt de stad in de nacht op uit de zee, in al haar pracht, en ligt op de oppervlakte der aarde, één uur lang.
- Ja, dat moet het wezen, zei Duimelot (Nils, PHvdV), want dat heb ik gezien.
  - Maar als dat uur voorbij is, zinkt ze weer in zee, als niet een koopman in Vineta in die tijd iets aan een levend wezen heeft verkocht. Als jij, Duimelot, maar een penning had gehad, al was

die ook nog zo klein, om de koopman mee te betalen, was Vineta op het strand blijven liggen en de mensen daar hadden mogen leven en sterven als alle andere mensen.

- Och, Mijnheer Ermerik, zei de jongen, nu begrijp ik, waarom u mij is komen halen vannacht. Dat was omdat u meende, dat ik de oude stad zou kunnen redden. Het spijt me zo dat het niet gegaan is, zoals u wilde, mijnheer Ermerik!

Hij hield de handen voor de ogen en schreide. Het was moeilijk te zeggen, wie er ’t meest bedroefd uitzag, de jongen of Mijnheer Ermerik” (N,114).

De opzet van Ermerik de ooievaar mislukt, omdat Nils, voor hij de stad Vineta zag, een klein koperen muntje niet goed genoeg vond om op te rapen. De volgende dag ziet Nils de levende stad, Visby. Een stad die erg veel leek op Vineta, maar nu leeg was, vervallen, met ruïnes in plaats van kerken en torens. En hij troost zichzelf met de gedachte dat als hij Vineta uit de zee had weten te redden, Vineta misschien op den duur evenzeer zou vervallen als Visby: “*Dan was ’t maar beter, dat ze daar in al haar heerlijkheid in het verbor-gen bleef staan*” (N,117).

Nils komt niet te weten waarom Visby vervallen is geraakt. Nicke wel. Visby was eens als Vineta, heel erg rijk. Nu is het een prachtig oud, maar ‘geruïneerd’ stadje.

“*In de vikingenperiode waren de inwoners van Gotland boeren, ze dreven handel en veel van hen waren zeerovers. In de twaalfde eeuw lieten ze Duitse handelslieden zich in Visby vestigen. En Visby groeide en werd rijk. Rond 1250 werden de Duitsers bang voor de boeren en lieten ze de stad ommuren. Zo kon Visby worden beschermd tegen de inwoners van Gotland. (...) In de veertiende eeuw kwam de Deense koning Valdemar Atterdag met een groot leger. Eerst plunderde hij het platteland. De boeren verde-*

digden zich tot voor de muren van de stad. En boven op de muren keken de burgers toe hoe de boeren werden afgeslacht. Maar daarna namen de Denen ook de stad in, plunderden die en brandden ze plat. Dat was in 1361 en later heeft men buiten de stadsmuur een massagraf gevonden met driehonderd verminkte lijken” (1,94).

Nicke krijgt niet alleen een andere versie van de geschiedenis te horen. Soms wordt er nadrukkelijk geprotesteerd tegen Selma’s interpretaties. Zo worden Selma’s slotwoorden van de sage van Uppland geschrapt. Die sage staat niet in de Nederlandse versie. Ze komt in het kort op het volgende neer. Uppland was lange tijd het meest bedroevende stukje Zweden. Arm, berooid, ellendig. Op een dag besloot Uppland dat het zo niet langer kon. Het nam zijn rugzak en trok door Zweden. Bij elk ander landschap *kloeg* het over de eigen armoe, en vroeg het een kleine bijdrage. En elk ander landschap stond iets af van wat het zelf niet belangrijk vond: een van de heel vele rivieren, of een stukje bos, een akker, etcetera. En Uppland bracht alles mee naar huis en herordende zwoegend het eigen landschap.

Toen kwam er een moment om te bepalen waar de Zweedse koning zou komen wonen, waar de hoofdstad moest komen. En elke provincie vond zichzelf het best: mooie bossen, of schitterende akkers, prachtige rivieren. Maar Uppland zweeg, totdat het de andere provincies uitnodigde op bezoek te komen. Die anderen waren verbaasd: wat kan dat ellendige stukje land ons nou te bieden hebben? Maar in Uppland gekomen keken ze zich de ogen uit: prachtige tuinen, wateren, schitterende kuststreek, mooie steden. “- Het is een schande zoveel te hebben, en daarover te zwijgen, zeiden de anderen.

- Ik heb jullie uitgenodigd om jullie te

bedanken voor jullie goede gaven, zei Uppland (Z,361).

En Uppland vertelt hoe het met de gaven van de anderen had gewoekerd om het eigen landschap te verbeteren. Selma Lagerlöf doet zich veel moeite om Uppland te beschrijven: het heeft van alles in Zweden wat. De anderen prijzen Uppland:

“- *Jij hebt veel gedaan met weinig. Jij bent het verstandigst en het vlijtigst van ons allen.*

- *‘Dank je wel voor die woorden, zei Uppland. Als jullie dat zo vinden, dan ben ik het wel die koning en hoofdstad verdient.*

En de anderen moesten het toegeven. En Uppland kreeg de koning en de hoofdstad en werd het belangrijkste deel van het land. En dat was niet meer dan rechtvaardig, want verstand en vlijt zijn het, die zwijgers tot koningen maken tot op de dag van vandaag” (Z,361).

“Lasse zei:

- *Ik vind dat we die laatste zin er maar uit moeten laten,*
- *Waarom dat nou? zei Janne Frid verbaasd.*
- *Omdat Selma hier geen schrijfster is. Ze zit hier te liegen als een oude schooljuffrouw. Zwijgers worden geen vorsten.*
- *O nee? zei Janne Frid. Vraag het maar aan Stina, het is haar manuscript.*

Maar Stina zei niets. Lasse ging verder:

- *Dat weet je toch wel. Sinds Gustav Vasa in 1540 het koningschap erfelijk maakte werd Zweden geregeerd door zo’n twintig koningen en twee koninginnen. En geen van hen heeft een verleden als zwijger.*
- *En geen van hen kan zich beroemen op verstand en vlijt! zei Kåre.*

Janne keek hem aan met een ijzige blik.

Lasse zei:

- *Selma gelooft dat ze het recht heeft te liegen omdat ze voor kinderen schrijft. Misschien was dat juist in haar tijd. Voor mijn part lieg je als je dicht.*

Maar niet als je over de werkelijkheid moet praten” (1,325-326).

De discussie gaat nog een poosje door, maar uiteindelijk worden de slotwoorden geschrapt. Nolens volens geeft Janne Frid toe, maar het is een tot hier en niet verder: “*Ik ben het die de baas is. Het moet hier niet zo’n verrekte democratie worden!” (1,326)*

Janne functioneert in het boek van Wernström als degene tegen wie Stina en anderen, waaronder Wernström zelf, zich kunnen afzetten. Een sleutel-passage is voor mij het moment waarop Janne Frid kennisneemt van de recensie in het *Tijdschrift voor Leraren* van een voorvertoning van een deel van zijn film:

“*Janne Frid las het meteen. Toen was het uit met zijn goede humeur.*

- *Oooo neee!*
- *Wat is er? zei Sirkka.*
- *Tijdschrift voor leraren! zei Janne Frid. Wie heeft die verdomme uitgenodigd voor de voorvertoning?*
- *Ik, zei Sirkka. Ik heb de lijst afgewerkt die jij had opgesteld. Dus als je wilt schelden scheld dan maar op jezelf.*

Zoals alle andere ijdele beroemdheden had Janne Frid een abonnement op een knipselkrant in Stockholm. Iedere keer als zijn naam voorkwam in een tijdschrift kreeg hij het knipsel met de post. En dat gebeurde vaak nu hij werd geïnterviewd waar hij maar kwam.

Het was duur, maar hij kon het van de belasting aftrekken. Dus eigenlijk betaalde het Zweedse volk het, iedere keer als Janne Frid zijn naam gedrukt kreeg.

Sirkka zei:

- *Hebben ze nu pas geschreven?*

Dat hadden ze. Vijf maanden na de voorvertoning voor de pers in Stockholm.

Janne Frid sprak onnodig hard toen hij voorlas:

- *Het moet meteen erkend worden dat de film van bekende regisseur over Nils Holgersson een prachtige film belooft te worden. Maar tegelijkertijd een leugen-*

achtige idylle. Zweden is tegenwoordig niet louter mooie natuur. Zweden is vandaag de dag ook kaalslag, vergiftigde landbouwgrond, vervuild water en levensgevaarlijke hoogspanningsleidingen, en dat moeten we onze kinderen leren als we eerlijk willen zijn. Wat Janne Frid produceert is eenzijdige toeristische propaganda....

Janne Frid’s stem begaf het” (3,130).

Sirkka leest het knipsel verder voor.

Janne krijgt er nogal van langs. Zijn hoofdpersonen worden poppen genoemd in de idylle van Janne.

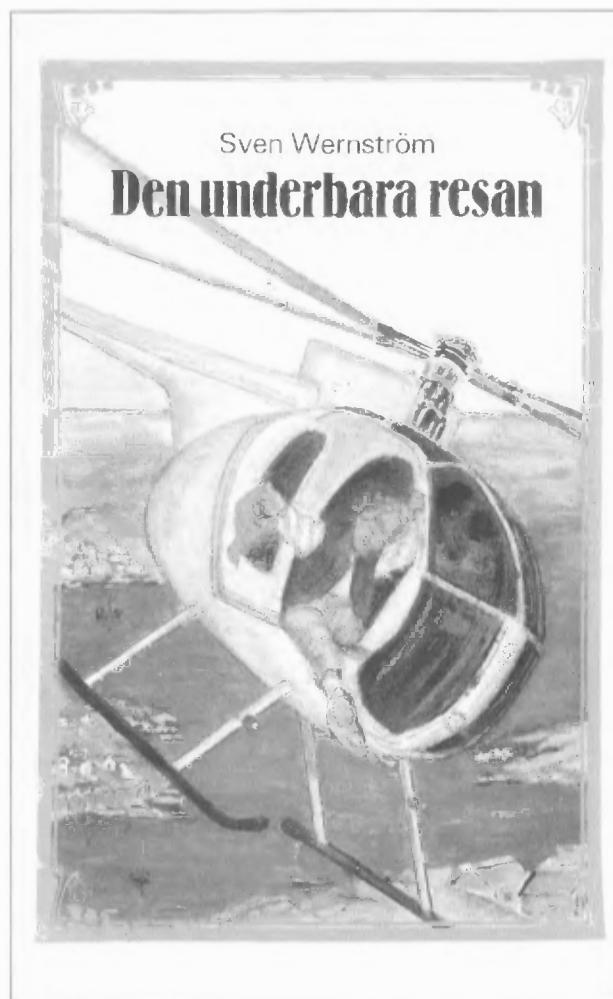
De film wordt ongeschikt geacht voor het onderwijs. Het brengt Janne tot razernij:

“- *die leraren van vandaag, die hebben het alleen maar over milieuverontreiniging, over vredesopvoeding, over leerling-democratie, enzovoorts. Schaam je je niet, roept hij Stina toe. Begrijpen die verrekte schoolmeesters dan niet dat ik Selma’s boek verfilm en niet het Zweden van vandaag? Ik wil een land laten zien dat de moeite waard is om van te houden. Ik wil dat wie mijn film ziet van Zweden gaat houden. Is dat zo moeilijk te begrijpen? Die andere rot-zooi, dat mogen ze leren op school. Ik zal ze een mooi land laten zien, mooie filmbeelden” (3,131).*

Voor God en vaderland

Selma’s boek is uit 1907. Het verschijnt in een periode die in de dissertatie van Danielsson (1988) treffend wordt gekarakteriseerd als de periode waarin literatuuronderwijs vóór alles ‘God en Vaderland’ moet dienen.

Het doel van literaire vorming dat Wernström voor ogen staat is van een heel andere strekking. Het past meer in de visie die door Malmgren (1996) wordt aangeduid als een ervaringsgericht taal- en literatuuronderwijs, een onderwijs waarin de ervaringen van leerlingen de basis vormen voor structureler inzicht in mens en maat-

schappij. In dat onderwijs speelt literatuur een belangrijke rol: literatuur is een constructie van de werkelijkheid. Het doorzien van die constructie helpt ons ons eigen werkelijkheidsbeeld te doorzien en dus ook te veranderen. Het boek van Wernström is een duidelijk voorbeeld voor die opvatting van literaire vorming, op drie niveaus. Dat van maatschappelijke structuren, dat van Nicke's ontwikkeling tot lezer, dat van de opvattingen van Stina/Wernström over onderwijs. Ik werk alle drie niveaus wat uit.

Kazerne, kerk en kapitaal

Wernström laat maatschappelijke structuren zien met behulp van verhalen. De rol van kazerne, kerk en kapitaal in het Zweden van vroeger en nu wordt genadeloos uitgespeld. Wernström toont de rol van de **kazerne** tegen de achtergrond van schitterende Zweedse landschappen, die worden gebruikt voor militaire bases en oefeningen. In de Nederlandse vertaling van Nils Holgersson ontbreekt de beschrijving van de kust van Bohuslän: *“De zee is, zoals men weet, wild en opdringend, en dat deel van Zweden dat het meest blootstaat aan aanvallen, wordt daarom al duizenden jaren lang beschermd door een lange en brede muur van steen, die Bohuslän heet. Die muur is zo breed, dat die het hele land tussen de zee en Dalsland bedekt (...). Zulke bouwwerken worden tegenwoordig niet meer uitgevoerd”* (Z, 538). Selma Lagerlöf beschrijft hoe zwaar die muur het te verduren heeft, hoe er fjorden zijn gevormd, maar ook hoezeer die muur geschikt is het land te beschermen.

“Selma had Bohuslän vergeleken met een stenen muur, die (...) Zweden moest beschermen tegen de aanvallen van de zee. Waarschijnlijk dacht ze dat de zee zou aanvallen met woeste golven en hevige stormen. Maar ze had zich ongetwijfeld niet kunnen voorstellen dat het Skagerak vol zou zijn met schepen vol kernwapens, snelle jagers en korvetten, troepen transporterende helicopters en laagvliegende supersonische vliegtuigen” (3,251). Nicke vraagt zich dan ook af of de stenen muur Zweden wel beschermt tegen het wapengeweld dat een NAVO-oefening in stelling brengt.

De **kerk** wordt ontmaskerd doordat Wernström de tegenstelling laat zien tussen leer en leven, tussen prediking en het handelen van de clerus. De rol van de kerk in de onderdrukking van de vrouw en de arbeider wordt

geschetst. De steun aan het wereldlijk gezag uitgemeten. De kerk hanteert een dubbele moraal, een voor de rijken en een voor de armen:

“De bisschop had het vooral begrepen op hoererij. Dat betekent dat mensen met elkaar naar bed gingen die niet getrouwd waren. Dat hebben de Zweden altijd gedaan en daarom was het niet moeilijk mensen te vinden die daarvoor gestraft konden worden. Meisjes die zwanger werden, kregen met de zweep op het marktplein. Mensen die ongehuwd samenwoonden, die overspel pleegden, werden geselsd. Mensen die zopen, die vloekten, vochten en andere zonden begingen, die kregen met de zweep.

Maar de bisschop strafte alleen de armen. De rijken kwamen er goed vanaf. Zoals Koning Karl zelf. Die had zich schuldig gemaakt aan alles waarvoor gewone mensen werden gestraft. Hij had kinderen bij andere vrouwen. Bij de domineesdochter Katarina Nilsdochter had hij een zoon Karel, die later een beroemd staatsman zou worden” (1,184).

Het **kapitaal** wordt verantwoordelijk gesteld voor ontbossing, milieuverontreiniging, waterkrachtcentrales en werkeloosheid. De bouw van de spoorlijnen ging gepaard met landonteigening (boeren) en lage lonen (arbeiders). Maar die spoorwegaanleg was bedoeld het volk te dienen: bereikbaarheid van mensen, ontwikkeling van afgelegen streken, kortom: dienstbaarheid. *“Maar toen de lijnen klaar waren, werden de spoorwegen beheerd als een zakelijke onderneming. Nu moeten ze geld verdienen in plaats van het volk te dienen. En waar niet genoeg verdiend wordt, daar wordt de lijn gesloten. Het personenvervoer wordt gestopt. De lijn wordt nog wel gebruikt voor het vervoer van ijzererts, want dat levert geld op.”* (2, 278).

Bij het zien van een waterkrachtcentrale, een stuwmeer waar eens een bos had gelegen, stelt Nicke de vraag:

“- Maar stroom levert toch geld op?
Mensen betalen toch voor electriciteit?
- Ja, zei Stina, Maar aan wie? Niet aan
degenen die hier wonen” (3,139).

En ze vergelijkt de situatie in Zweden met die in de buurlanden Noorwegen en Finland, waar ook geld wordt geslagen uit waterkrachtcentrales, maar dat geld blijft in de regio en gaat niet naar ‘de staat’. Waarmee die regio’s economisch wel kunnen overleven en niet leeglopen.

Nicke’s ontwikkeling

Nicke maakt een hele ontwikkeling door. Stina dwingt hem tot lezen. Haar onderwijs bestaat voor een groot deel uit lezen. Elk landschap, iedere stad of dorp is voor haar een aanleiding Nicke van een boek te voorzien. Dat gaat aanvankelijk met tegenzin, wat later met meer animo. De sleutel tot lezen vormt voor Nicke de spanning in een verhaal. Later leert hij vragen te stellen over de natuur en vooral de geschiedenis. Waar Stina in haar boekkeuze eerst aansluit bij het Nicke’s ‘literaire repertoire’, kan ze later inspelen op zijn ‘algemeen-sociale repertoire’ (Van de Ven 1997). Nicke gaat steeds meer vragen stellen:

- “Nils Holgersson was een deugniet. Maar wat deed een deugniet in Selma’s tijd? Hij jatte niet in warenhuizen, want warenhuizen bestonden niet. Hij rauschte niet op fietsen of brommers, want die had je ook niet. Pestte hij gepensioneerden? Waren er gepensioneerden? Ja, er waren ouden van dagen, maar...?
(...) Hij pestte dieren. Nicke was opgevoed in de stad en had nooit dieren gepest. Hielden jongens op het platteland zich bezig met dieren pesten? Blijkbaar niet. Selma had Nils beschreven als een ellendekind. (1, 278)
Kortom, Nicke probeert zich Nils voor te stellen als een jongen die niet deugt. Maar dat lukt hem niet best.

Tijd- en regioverschil worden hem duidelijk als factoren achter een andere visie op wat ‘niet deugen’ inhoudt.

- Nicke stelt zich andere vragen. Bij voorbeelden van milieuverontreiniging hoort hij voortdurend dat kinderen moeten leren dat dat niet kan. Lotta, zijn tegenspeelster als Åsa het ganzenhoedstertje, spreekt uit wat Nicke denkt: “Moeten de kinderen dan de wereld redden? Zodat de volwassenen van nu dan van hun verantwoorde-lijkheid ontslagen zijn?” (1, 144)

- Bij elk nieuw verhaal wordt Nicke nieuwsgierig. Natuurlijk had hij gehoord van het kerstlied van Sancta Lucia, van de heilige Stefan die in een volksverhaal tot Staffan Stal-knecht wordt. Maar waar komt zo’n kerstlied vandaan? Waar komt zo’n verhaal vandaan? “Wat valt er een boel te weten. Maar wie is in staat om naar alles nieuwsgierig te zijn?” (3, 137)

- Geconfronteerd met milieuverontreining hoort Nicke hoe doodzieke struiken en bomen voor het laatst prachtig bloeien, teneinde voor het sterven nog vrucht en dus nakomelingschap te dragen. “Eigenlijk, denkt Nicke, eigenlijk weet de natuur heel veel. Een berk die knoppen krijgt, bladeren laat groeien, die in de herfst geel kleurt en dan laat afvallen, die moet toch wel meer weten dan welke wetenschapper dan ook? Dat waren diepe gedachten, en Nicke wist zeker dat hij de eerste was die ze dacht. Hoe heette ook weer iemand die nieuwe gedachten dacht? Een filosoof? Misschien lag daar zijn roeping. Misschien moest hij maar filosoof worden. Maar hoe bracht een filosoof zijn dag door? Weten – wat is weten?” (3, 101-102)

- Sprekend met de oude man die hem de sage van Uppland vertelt, zegt Nicke: “Als ik iets wil weten uit de geschiedenis, dan zou ik niet vragen waar de koningen woonden. Ik zou vra-

gen waar ze vandaan kwamen, hoe ze koning werden” (3,305). De oude man heeft zo zijn eigen vragen bij de sage van Uppland. En Nicke vraagt zich dan ook verwondert af: “Handelen geschiedenisboeken over wat men weet? Of over wat men gelooft?” (3, 305)

Literaire vorming

Het derde niveau is dat van de uitspraken over onderwijs en literaire vorming. “In slechte boeken blijven de hoofdpersonen de hele tijd hetzelfde, maar in goede boeken veranderen de hoofdpersonen” (1, 278), had Stina gezegd toen ze probeerde Nicke tot het lezen van goede boeken te krijgen. Met die uitspraak ontdekt Nicke overigens dat Stina Nils Holgersson een goed boek vindt. Kerstin (een schrijfster bij wie Stina, Nicke en Lotta op bezoek gaan) zei: “Lotta vraagt zich af waar je sagen voor nodig hebt. Die heb je nodig om de wereld en de mensen te kunnen begrijpen. In de sagenwereld is het onmogelijke mogelijk. Daar kunnen we lachen en huilen en kennismaken met grote en echte gevoelens. In een goede sage kan het goede het slechte overwinnen. Nu hebben we TV-verhalen als Dallas – wat hebben we daaraan? Misschien moeten we een sage maken waarin het Bosbeheer voor de draken wordt gegooid.” (2, 223-224). Kerstin vertelt dan over haar rol als schrijfster, over het belang van het schrijven van verhalen en gedichten op school – wat krijgen op je eigen gevoelens en gedachten. Als Nicke later stiekem een eigen gedicht schrijft, merkt hij dat Stina (die overigens niet weet dat het Nicke’s gedicht is) het gebruikt in een lezing voor leraren – tot woede van Nicke. Nicke stelt de vraag: van wie is dat gedicht, van mij of van de leraar?

“Nu praten we over Zweden, zei Stina. Ik wil dat jullie ‘gevormd’ worden. Alleen weet ik niet precies wat ‘vorming’ is. We vlogen net over Vänersborg. Daar

woonde de dichter-zanger Birger Sjöberg. Die noemde Vänerborg ‘Klein Parijs’. En schreef Zwedens beroemdste liefdeslied – ‘De eerste keer dat ik je zag, ’t was op een zomerdag.’ Die dingen aan elkaar te kunnen koppelen, ik geloof dat dat vorming is” (3, 308-309). En Stina voegt daar een lang voorbeeld aan toe, dat samengevat kan worden als: heeft een pachter het recht het huis te kopen dat zijn voorvaderen een paar eeuwen geleden hebben gebouwd, dat hij zelf heeft verbouwd en verbeterd – of mag het worden afgebroken door de landeigenaar die zomerhuisjes op het terrein wil plaatsen? “ Voor mij, zegt Stina, voor mij is dat ook een pedagogische vraag. De kranten schrijven vaak over onrecht. En kinderen hebben een heel verfijnd gevoel voor recht en onrecht” (3, 310). Voor Stina is het dan de vraag of kranten kunnen fungeren als leermiddel.

- “- Kritisch denken, zei Nicke, staat daar iets over in het leerplan?
- Als in het schoolboek staat dat de aardappel in de achttiende eeuw werd ingevoerd in Zweden door Jonas Alströmer – dan lijkt het alsof ik jullie iets leer. En jullie blijken niet erg geïnteresseerd. Het spreekt je niet aan.
  - Het zal me een rotzorg zijn wie de aardappel invoerde, zei Nicke.
  - Ja. Maar als ik je zeg dat Olof Rudbeck (een eeuw eerder, PHvdV) de aardappel al kende maar invoering tegenwerkte zodat de armen niet teveel te eten zouden kunnen krijgen want dan zouden ze minder bereid zijn te werken voor de overheid – dan wordt het misschien interessanter.
  - Wat, zei Lotta, is dat zo?
  - Ja, maar daar hebben we het nu niet over. We praten nu niet over aardappelen, maar over kennis.
  - Maar je kunt toch wel zeggen of dat echt waar is. Dat is toch walgelijk om mensen met opzet te laten verhongeren.
  - Kijk, nu ben je geëngageerd.

- Nee, ik ben woest op de overheid en op landeigenaars en alle andere rijke klootzakken.
- Juist, zei Stina. En de vraag is of we kennis moeten opdoen voor een diploma en of kennis die je engageert. Dat is wat ik wil weten” (3, 311).

Het zal duidelijk zijn dat literaire vorming voor Stina de weg is tot kennis die engageert.

Wernström beschrijft een ander landschap. Dat leidt tot een ander perspectief op land en geschiedenis. Hij toont ook de verandering in het landschap van het onderwijs. Het schoolse leesboek was een onbekommerd lofdicht voor God en Vaderland. Nu vormt het ‘goede jeugdboek’ een toegang tot een gecompliceerde wereld, een wereld die vragen oproept over oorlog en vrede, opvoeding en onderwijs, rijkdom en armoede, milieu en economie. Waar Selma Lagerlöf ons een nog bijna onbedorven natuur laat zien, die louterend doorwerkt in de bekering van Nils, toont Sven Wernström ons een van alle kanten bedreigd landschap, dat ons uitdaagt te zoeken naar onze onvolkomenheden, persoonlijk en maatschappelijk.

Ik heb Wernström’s boek met veel plezier gelezen. Bovenstaande schets levert wellicht te veel het beeld op van een idee-roman. Maar er zijn tal van plaatsen waar echt wordt verteld, waar ’t spannend is, waar Nicke en Lotta bijvoorbeeld de vertegenwoordigers van de roddelpers in de maling nemen, of waar ze ontsnappen aan de regie van Janne Frid.

Nils Holgersson, weer mens geworden, slaat aan het einde van zijn reis met enige weemoed het vertrek van de wilde ganzen gade – hij kan niet mee. Dat is het nadeel van weer mens te zijn.

Lotta en Nicke zijn aan het einde van hun verhaal een boel wijzer. Ze zijn

nadenkende pubers geworden, die soms nog heel onnadenkend handelen. Ze stappen aan het eind van hun verhaal stiekem in de vroegste trein naar de ouders van Lotta. Ze vluchten voor de verwachte woede van Janne Frid. De film is af. Het laatste interview gehouden. Janne Frid slaapt nog, maar de krantenkoppen van de ochtendbladen tonen Nicke’s laatste uitspraak: “Zweden is mooi, maar wordt beheerd door rovershanden”. ■

Noot:

- 1 N,5 betekent dat ik citeer uit de Nederlandse vertaling op pagina 5. Een citaat uit de Zweedse versie geef ik aan met Z, pagina. Citaten uit de trilogie hebben de aanduiding van het deel, dan van de pagina. 1,5 betekent dus eerste deel, pagina 5.

Literatuur

- Danielsson, A. (1988), *Tre antologier – tre verkligheter. En undersökning av gymnasiets litteraturförmedling 1945-1975*. Lund University Press
- Lagerlöf, S. (1907), *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Albert Bonniers Förlag AB (1957)
- Lagerlöf, S. (1907), *Niels Holgerssons wonderbare reis*. H.J.G. Becht: Amsterdam z.j., dertiende druk (Vertaling door M. Meyboom)
- Malmgren, L.G. (1996), *Svenskundervisning i grundskolan*. Lund: Studentlitteratur (tweede druk)
- Ven, P.H. van de (1997), Het leren en lezen van Lena. *Tsjip/Letteren* 7, 4, 46-52.
- Wernström, S. (1986/7), *Den underbara resan; en läsebok om Sverige* (drie delen). Gidlunds.